

УДК 342.1

**ГЕНЕЗА ВІДОБРАЖЕННЯ ПРИНЦИПУ РІВНОСТІ
В КОНСТИТУЦІЙНИХ АКТАХ УКРАЇНИ**

**GENESIS REFLECTION OF THE PRINCIPLE
OF EQUALITY IN CONSTITUTIONAL ACTS UKRAINE**

Фаловська І.М.,
суддя

*Вищого спеціалізованого суду України
з розгляду цивільних і кримінальних справ*

Автором у статті досліджуються питання розвитку та трансформації закріплення принципу рівності в конституційних актах, які діяли на території України з початку 20 століття й по сьогодні. Розкриваються особливості відображення принципу рівності в контексті відповідної історичної епохи та розвитку державницької думки. Відзначається, що положення чинної Конституції України свідчать про досягнення високого рівня у розробці і декларуванні принципу рівності. Безумовно, закріплення в Основному Законі вказаного принципу, який відображається у багатьох нормах Конституції у різних варіаціях, є вагомим підґрунтям становлення України як демократичної, соціальної та правової держави.

Ключові слова: Конституція України, принцип рівності, конституційні акти, розвиток принципу рівності, рівність.

Автором в статье исследуются вопросы развития и трансформации закрепления принципа равенства в конституционных актах, которые действовали на территории Украины с начала 20 века и по сей день. Раскрываются особенности отражения принципа равенства в контексте соответствующей исторической эпохи и развития государственнической мысли. Отмечается, что положения действующей Конституции Украины свидетельствуют о достижении высокого уровня в разработке и декларировании принципа равенства. Безусловно, закрепление в Основном Законе указанного принципа, который отображается во многих нормах Конституции в разных вариациях, является весомым основанием становления Украины как демократического, социального и правового государства.

Ключевые слова: Конституция Украины, принцип равенства, конституционные акты, развитие принципа равенства, равенство.

The author of the article examines the development and transformation consolidate the principle of equality in constitutional acts that operated in Ukraine since the beginning of the 20th century and today. Disclosed features reflect the principle of equality in the context of the historical era of statehood and opinions. It is noted that the provisions of the current Constitution of Ukraine indicate a high level of development and the declaration of the principle of equality. Of course, fixing the Basic Law this principle, which appears in many norms of Constitution in different variations, is an important basis for the formation of Ukraine as a democratic, social and legal state.

Key words: Constitution of Ukraine, principle of equality, constitutional acts, development of the principle of equality, equality.

Ідеї побудови Української держави як демократичної, правової, соціальної не одноразово знаходили свій прояв у працях українських мислителів та державних діячів на протязі багатьох століть. Розвиток політико-правової думки в даному напрямку передбачав серед іншого й закріплення принципу рівності, як основоположної ідеї прогресивного розвитку суспільних відносин та взаємовідносин держави та особи.

Неможливо не погодитись із точкою зору, що з позицій моралі, як одного з елементів права як загальної категорії та принципу верховенства права, рівність людини, що розуміється сьогодні також і як складова концепції прав людини впливає з гідності людини – властивості людини, яку вона отримує від народження і яка однаково є притаманною усім людям, тобто її цінності як такої, незалежно від будь-яких біологічних чи соціальних властивостей. Рівність людини серед інших людей, таким чином, розуміється і являє собою соціальний ідеал, що проявляється протягом усієї історії людства і по-різному обґрунтовується, або як ключова цінність демократичного суспільства, або як принцип справедливості у політичних цінностях [4, с. 21].

Аналіз вітчизняної правової науки показує, що досі не визначено та не встановлено чітких граней розуміння принципу рівності, його відображення в конституційних документах сучасної епохи розвитку України. Це у свою чергу використовується ідеологами противників ідеї української незалежності, соборності та суверенності з метою введення в оману щодо демократичних начал українського суспільства. Відтак, звернемося до розгляду даного поняття.

У науці проблеми розуміння правової рівності як конституційного прин-

ципу, а також історії його становлення у вітчизняній правовій думці вже досліджувались у працях таких вчених як: С. Б. Боднар, О. Васильченко, Г. Журавльова, І. К. Полховська, С.П. Рабінович, М. Савчин, О. Ф. Скакун, Ю. М. Тодика, В. М. Шаповал, Ю.С. Шемшученко та ін. Однак, складність озвученої проблеми потребує ще детального з'ясування, зважаючи на певні аспекти розвитку політико-правової думки в Україні та її переосмислення в наш час.

До революційних подій в Російській Імперії, в останній були специфічні авторитарно-монархічні засади побудови суспільних відносин, що відповідно зміщувало акценти у питаннях пріоритету інтересів держави над інтересами особи. Розпад монархічної імперії під тиском різноманітних політичних опозиційних сил, призвело до «вплеску» в політичну риторичку ідей формування української державності як у складі бувшої імперії, так і як самостійної держави. Поряд із цим формуються та закріплюються прогресивні ідеї, засновані на приматі принципів права та пріоритеті прав і свобод кожної людини над інтересами держави. Серед нових важливих положень, які знайшли свій вияв у різноманітних конституційних проектах, знайшов відображення й принцип рівності.

Таким чином, принцип рівності набув більш сучасного виразу у Конституції Української Народної Республіки 1918 р. та в Основному державному законі Української Народної Республіки 1920 р. (котрий був розроблений у 1920 р. за доби Директорії УНР як проект Конституції, і так і не був затверджений урядом УНР) принцип рівності набув більш досконалого виразу. У цих актах проголошувалась рівноправність громадян, їх рівність перед законом, заперечення

привілеїв, рівний доступ до урядових посад та рівність прав чоловіка і жінки [7, с. 79, 97].

Так, у ст. 12 Конституції УНР 1918 р. закріплювалось: «Громадяне в УНР рівні в своїх громадянських і політичних правах. Уродження, віра, національність, освіта, майно, податкування не дають ніяких привілеїв в них. Ніякі титули в актах і діловодстві УНР вживатися не можуть», а у ст. 65 йшлося про рівність усіх перед судом: «Суд для всіх громадян Республіки один і цей самий, не виключаючи й членів Всенародних Зборів та членів Ради Народних Міністрів» [7, с. 83].

У Законах про тимчасовий Державний устрій України 1918 р. Гетьмана Павла Скоропадського у ст. 24 зазначалося: «Сила закону, без виключення обов'язкова для всіх українських підданих і чужинців в українській державі перебуваючих» [7, с. 89], тобто закріплювалась рівність всіх перед законом.

На теренах Західноукраїнської Народної Республіки у Відозві Української Національної Ради від 1 листопада 1918 року також проголошувався принцип рівноправ'я: «Всім горожанам української держави без різниці народності і віросповідання заporučається горожанську, національну і віросповідну рівноправність» [1].

У 15 Артикулі Основного державного закону УНР (який, як зазначалося вище, був розроблений у 1920 р. за доби Директорії УНР як проект Конституції, і так і не був затверджений урядом УНР) закріплювались рівність всіх перед законом без різниці віри, народності та походження; скасовувались всі родові, станові, шляхоцькі привілеї та всі родові й особисті шляхоцькі титули; рівність прав жінки нарівні з чоловіком [7, с. 97]. Варто зазначити, що ще 23 листопада 1917 року Всеросійським Центральним

Виконавчим Комітетом був затверджений Декрет про знищення станів і цивільних чинів, у ст. 1 якого йшлося, що «всі існуючі до сих пір стани і становий поділ громадян, станові привілеї і обмеження, станові організації і установи, а також і всі цивільні чини скасовуються» [6, с. 15].

Формування Української народної соціалістичної республіки та її закріплення на території сучасної України дещо змісило акценти з людиноцентристських ідей до примату інтересів держави, партії, необхідності розбудови соціалістичної республіки. Незважаючи на формальне закріплення ідей правової рівності, реального правозастосування не було.

В період СРСР в Україні було прийнято чотири Конституції: 1919, 1929, 1937 та 1978 років, у яких принцип рівності знайшов конституційне закріплення. Так, у ст. 32 Конституції УСРР 1919 р. йшлося: «У.С.Р.Р. визнаючи рівні права за працюючими, незалежно від їх раси і національності – об'являє суперечним основним законам Республіки, уставлення або пропущення яких-небудь привілеїв, на підставі, а також яке б не було пригнічення національних меншостей, або обмеження їх рівноправності» [2, с. 76]. Формулювання принципу рівності в Основному Законі УСРР 1929 р. було майже ідентичним: «Українська соціалістична радянська республіка, визнаючи, що права громадян не залежать від їх расової і національної належності, проголошує за цілком несполучне з основними законами Республіки будь-який утиск національних меншостей або обмеження їх рівноправності» [2, с. 87.].

Більш ґрунтовно принцип рівності був закріплений у Конституціях УРСР 1937 р. і 1978 р. Так, відповідно до ст. 121 Основного Закону УРСР 1937 р., жінкам надавались рівні права

з чоловіками в усіх галузях господарського, державного, культурного і громадсько-політичного життя. Можливість здійснення цих прав жінок забезпечувалася наданням рівного з чоловіком права на працю, оплату праці, відпочинок, соціальне страхування і освіти, державною охороною матері і дитини, наданням жінці при вагітності відпусток зі збереженням утримання, широкою сіткою родильних будинків, дитячих ясел і садків. А у ст. 122 Конституції УРСР 1937 р. була закріплена рівноправність громадян УРСР незалежно від їх національності і раси.

Глава 5 Конституції УРСР 1978 р. була присвячена рівноправності громадян, зокрема, у ст. 34 проголошувалося, що громадяни Української РСР різних рас і національностей мають рівні права. Стаття 32 Конституції закріплювала рівність громадян перед законом незалежно від походження, соціального і майнового стану, расової і національної належності, статі, освіти, мови та інших обставин; а ст. 34 – рівноправність жінки й чоловіка.

Як бачимо, незважаючи на суттєві особливості, притаманні зазначеним конституціям, кожна з них зафіксувала у своєму тексті принцип рівності.

Після розпаду Радянського Союзу розпочався новий етап в історії та державотворенні України. Вже у проголошеній 16 липня 1990 р. Декларації про державний суверенітет України було закріплено принцип рівності усіх громадян перед законом незалежно від походження, соціального і майнового стану, расової та національної приналежності та інших обставин. Як зазначає Юрій Миколайович Тодика, Декларація про державний суверенітет відіграла значну роль при становленні в Україні конституційного ладу на демократичних засадах, заклала цінності, які стали

базовими для Конституції України 1996 р., у цілому конституційного законодавства, визначила вектор розвитку державно-правових процесів [8, с. 32].

Належне місце принципів рівності відведено у прийнятій Верховною Радою України 28 червня 1996 р. Конституції України [3]. Як підкреслюється у науковій літературі проголошення прав і свобод людини має сенс лише в тому разі, якщо держава гарантує рівність і рівноправність, тому в усіх конституціях розділи про права і свободи починаються із закріплення гарантій рівності й рівноправності. У чинній Конституції України, на відміну від конституцій радянської доби, принцип рівності закріплений не наприкінці її тексту, а у розділі другому «Права, свободи та обов'язки людини і громадянина». Зазначений факт означає формування нової концепції взаємовідносин людини і української держави з пріоритетом прав особи, що відповідає міжнародно-правовим стандартам та характеризує українську державність як демократичну.

Як зазначено у ст. 21 Конституції України: «Усі люди є вільні і рівні у своїй гідності та правах. Права і свободи людини є невідчужуваними та непорушними». Далі принцип рівності конкретизується у ст. 24 Конституції України.

Громадяни мають рівні конституційні права і свободи та є рівними перед законом.

Не може бути привілеїв чи обмежень за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовними або іншими ознаками.

Рівність прав жінки і чоловіка забезпечується: наданням жінкам рів-

них з чоловіками можливостей у громадсько-політичній і культурній діяльності, у здобутті освіти і професійній підготовці, у праці та винагороді за неї; спеціальними заходами щодо охорони праці і здоров'я жінок, встановленням пенсійних пільг; створенням умов, які дають жінкам можливість поєднувати працю з материнством; правовим захистом, матеріальною і моральною підтримкою материнства і дитинства, включаючи надання оплачуваних відпусток та інших пільг вагітним жінкам і матерям.

Положення статті 24 Конституції України були предметом дослідження Конституційного Суду України, результатом чого є Рішення органу конституційної юрисдикції від 12 квітня 2012 року № 9-рп/2012 [5]. Зокрема, Конституційний Суд України вказує, що рівність та недопустимість дискримінації особи є не тільки конституційними принципами національної правової системи України, а й фундаментальними цінностями світового співтовариства, на чому наголошено у міжнародних правових актах з питань захисту прав і свобод людини і громадянина, зокрема у Міжнародному пакті про громадянські і політичні права 1966 року (статтях 14, 26), Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року (статті 14), Протоколі № 12 до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року (статті 1), ратифікованих Україною та у Загальній декларації прав людини 1948 року (статтях 1, 2, 7).

Гарантована Конституцією України рівність усіх людей в їх правах і свободах означає необхідність забезпечення їм рівних правових можливостей як матеріального, так і процесуального характеру для реалізації однакових за змістом та обсягом прав і свобод.

Загалом, до норм, в яких у Конституції України знайшов своє закріплення принцип рівності, можна віднести ст.ст. 13, 21, 24, 26, ч. 2 ст. 38, ст.ст. 51-52, ч. 1 ст. 71, ст.ст. 80, 105, 126, 129, 149.

Як констатував Конституційний Суд України, Конституція України базується на відповідних положеннях низки міжнародно-правових документів, у яких закріплений принцип рівності, наведемо основні з них.

«Громадяни мають рівні конституційні права і свободи» (ч. 1 ст. 24 Конституції України), що означає необхідність застосування однакових стандартів прав і свобод до всіх громадян. Про це йде мова у ч. 1 ст. 8 Декларації про право на розвиток, затвердженій Резолюцією 41/128 Генеральної Асамблеї ООН від 4 грудня 1986: «Держави повинні вживати на національному рівні всіх необхідних заходів для здійснення права на розвиток і забезпечити, зокрема, рівність можливостей для всіх у тому, що стосується доступу до основних ресурсів, освіти, охорони здоров'я, харчування, житла, зайнятості та справедливого розподілу доходів... З метою ліквідації всіх соціальних несправедливостей повинні бути проведені відповідні економічні і соціальні реформи».

«Громадяни... є рівними перед законом» (ч. 1 ст. 24 Конституції України). «Всі люди рівні перед законом і мають право без будь-якої різниці, на рівний захист законом» – ідеться також у ст. 7 Загальної Декларації прав людини. Часто до цього додається принцип рівності людей перед судами й трибуналами. Загалом такий аспект принципу рівності означає вимогу рівного для всіх права, тобто рівного обов'язку додержувати «букви» закону, виконувати та використовувати його на рівних підставах, а також

нести рівну для всіх юридичну відповідальність.

Конституція України встановлює заборону будь-якого виду дискримінації. У ч. 2 ст. 26 Міжнародного пакту про громадянські та політичні права, зазначається «... будь-яка дискримінація має бути заборонена законом, і закон повинен гарантувати всім особам рівний та ефективний захист від дискримінації за будь-якою ознакою». Відповідно до статей 24, 52 Конституції України, а також міжнародних актів, такими ознаками можуть бути: раса, колір шкіри, стать, мова, релігія, політичні чи інші переконання, національне або соціальне походження, майновий стан, народження чи інші обставини.

У ст. 24 Конституції закріплена юридична рівність громадян, котра є однаковістю юридичного положення, рівністю суспільного становища людей за законом. Вона полягає у формальній рівності юридичних прав та свобод. Рівноправність означає відсутність не передбачених законодавством обов'язків за ознакою походження, соціального й майнового стану, расової та національної належності, статі, освіти, мови, ставлення до релігії, роду і характеру занять, місця проживання та інших обставин. У Декларації соціального прогресу і розвитку від 11 грудня 1969 р. наголошується, що нерівність є «перешкодою на шляху соціального прогресу» (преамбула), а тому серед умов соціального прогресу виділяють: «негайну і остаточну ліквідацію всіх форм нерівності», «визнання та ефективне здійснення громадянських і політичних прав, а також економічних, соціальних і культурних прав без будь-якої дискримінації».

Рівність прав чоловіка та жінки, яка відповідно до ч. 3 ст. 24 Конституції України забезпечується «наданням жінкам рівних з чоловіками мож-

ливостей у громадсько-політичній і культурній діяльності, у здобутті освіти і професійній підготовці, у праці та винагороді за неї; спеціальними заходами щодо охорони праці і здоров'я жінок, встановленням пенсійних пільг; створенням умов, які дають жінкам можливість поєднувати працю з материнством; правовим захистом, матеріальною і моральною підтримкою материнства і дитинства, включаючи надання оплачуваних відпусток та інших пільг вагітним жінкам і матерям», а також положенням ст. 51 Конституції про рівність прав і обов'язків у шлюбі і сім'ї кожного з подружжя.

У ст. 38 Конституції України гарантується «право кожної людини на рівний доступ до державної служби в своїй країні», котре закріплене у ч. 2 ст. 21 Загальної Декларації. Тут принцип рівності означає, що на державну службу може бути прийнятий кожен громадянин, який має певні знання, компетентний у відповідній галузі чи сфері управління. При цьому надання будь-яких пільг або створення обмежень щодо доступу до державної служби, які не передбачені законом, заборонені.

Рівне виборче право відображене у ч. 1 ст. 71 Конституції України. У цьому випадку принцип рівності означає участь у виборах громадян на рівних правах, коли кожен виборець має один голос. Тут також заборонене надання будь-яких не передбачених законом пільг або створення обмежень щодо виборчих прав заборонені.

Важливим відображенням принципу рівності, який стосується процесуальних гарантій особи і забезпечення належного захисту прав при здійсненні правосуддя є передбачений ст. 129 Конституції України принцип рівності усіх учасників судового процесу перед законом і судом, який виступає першою засадою здійснення судочинства в Україні.

Отже, ХХ століття виявилось щедрим на акти конституційного характеру для України, які приймалися за різних часів, у різних суспільно-політичних умовах, їм було властиве різне ідеологічне навантаження. Одні з них діяли десятиліттями, а інші фактично не діяли. Хоч не всі ці акти витримали перевірку часом, але вони становлять науковий інтерес і зараз [2, с. 7]. Важливо, що в кожному зазначеному документі знайшов відображення принцип рівності, як неодмінна засада повноцінного функціонування держави та суспільства.

Відтак, набуваючи статусу конституційного принципу рівності у новіт-

ній історії України, що підтверджує прагнення Українського народу, навіть в умовах жорстокого ідеологічного контролю, утвердження важливих принципів функціонування держави і суспільства. Конституція України, міжнародно-правові акти, документи, ратифіковані Україною свідчать про досягнення високого рівня у його розробці і декларуванні. Безумовно, закріплення в Основному Законі вказаного принципу, який відображається у багатьох нормах Конституції у різних варіаціях, є вагомим підґрунтям становлення України як демократичної, соціальної та правової держави.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Відозва Української Національної Ради від 1 листопада 1918 р. Конституційні акти України 1917-1920 // Невідомі конституції України. – К. : Філософська і соціологічна думка, 1992.-272 с.
2. Конституції і конституційні акти України. Історія і сучасність. – К. Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2001. – 400 с.
3. Конституція України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР (із змінами та доповненнями) // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – ст. 141
4. Полховська І. К. Конституційний принцип рівності людини і громадянина в Україні: [монографія] / І. К. Полховська. — Полтава: Полтавський літератор, 2009. — 200 с.
5. Рішення Конституційного Суду України від 12 квітня 2012 року № 9-рп/2012 у справі за конституційним зверненням громадянина Трояна Антона Павловича щодо офіційного тлумачення положень статті 24 Конституції України (справа про рівність сторін судового процесу) [Електронний ресурс] // Режим доступу до ресурсу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v009p710-12/para2#n2>
6. Сборник нормативных актов по советскому государственному праву. – М.: Юрид. лит., 1984. – 832 с.
7. Слюсаренко А.Г. Історія української конституції / А.Г. Слюсаренко, М.В. Томенко. – К.: Т-во "Знання" України, 1993. – 192 с.
8. Тодыка Ю.Н. Основы конституционного строя Украины: Монография. – Х.: Факт, 2000. – 176 с.
9. Яременко Т. Становлення інституту прав людини в історії українського державотворення (1917-1920рр.) // Вісник Націон. академії держ. управління при Президентові України. – 2003. – № 3. – С. 406-413.